

**МАТБУОТ ТАРИХИНИНГ САРКАШ БИЛИМДОНИ. Ўзбекистонда
хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси,
“Олтин қалам” миллий мукофоти совриндори,
филология фанлари номзоди
Бойбўта Дўстқораев таваллудининг 75 йиллига**

Илм билан шуғулланиш, бирор соҳани яхши кўриш, уни ўрганиш ва изланишга бўлган иштиёк – мубталолик, аслида. Агар у бўлмаса, фанда янгиликка эришиб бўлмайди. Чунки илм билан шуғилланиш қандай фаолият тури бўлишидан қатъи назар, узок давом этадиган, натижаси тез кўринмайдиган мураккаб ва машаққатли жараён бўлиб, тадқиқотчидан катта куч, сабр ва матонат талаб этади. Фанда қилинган янгилик, ихтиро, яратилган асар тинимсиз ўқиб-ўрганиш, қайта-қайта манбаларни солиштириш, таҳлил этиш, тажриба ўтказиш, синаб кўриш, баъзан самарасиз кетган вақт, машаққатли меҳнат эвазига юзага келади. Устозимиз таниқли олим, публицист, филология фанлари номзоди, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси, “Олтин қалам” миллий мукофоти совриндори Бойбўта Дўстқораев илмий ижодий фаолиятини кузатиш асносида, унинг ўзбек журналистикаси тарихини ўрганишга бўлган иштиёқининг баландлиги бу соҳада жиддий, фундаментал аҳамиятга молик тадқиқотларнинг юзага келишига сабаб бўлди.

Бойбўта Дўстқораев ТошДУ (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетида 1969 йилдан иш бошлаган бўлса, қарийб ярим асрлик умрини ўқитувчи сифатида шу соҳада журналист кадрлар тайёрлашга ҳамда миллий матбуот тарихини изчил ўрганишга бағишлади.

Бойбўта Дўстқораев дастлаб адабий танқидчилик борасида тадқиқотлар олиб борди. 1986 йилда номзодлик диссертациясини ҳимоя қилганидан кейин, ўзбек матбуот тарихини ўрганишга киришди. Бунга сабаб XIX аср охири ва XX аср бошлари миллий адабий муҳитни тадқиқ қилиш жараёнида ўзи фаолият олиб бораётган журналистика соҳаси, аниқроғи миллий матбуот тарихига оид ўрганилмаган манбаларнинг кўплиги бўлган. Уларни табқиқ қилиш, ўрганиш асносида домла миллий матбуот тарихи ва унинг етук намояндалари Махдудхўжа Бехбудий, Мунавварқори, Абдулла Авлоний, Чўлпон, Фитрат, Ҳожи Муин, Убайдулла Асадуллахўжаев, Саидризо Ализода сингари маърифатпарвар миллий зиёлиларнинг журналистик фаолияти ҳақида ёзган мақолалари билан илмий жамоатчиликка жуда кўп

янгиликларни тақдим этди. Кейинчалик ўзбек журналистикаси тарихи бўйича, таъбир жоиз бўлса ягона фундаментал тадқиқот устида жиддий иш олиб борди. Бу тадқиқотнинг қиммати шунда эдики, XIX аср охири ва XX аср бошлари ва биринчи ярмида Туркистон ўлкасининг ижтимоий-сиёсий ҳаётида миллий матбуотнинг тутган ўрнини тўғри ва ҳолис кўрсатиб берди. Домла ўзи ўрганган маърифатпарварларнинг ҳар бирига, уларнинг шахсига чуқур ҳурмат билан ёндашди. Айниқса, буни домланинг матбуотда чоп этилган Бехбудий, Мунавварқори, Чўлпонга бағишланган мақолалари мазмунидан ҳам кўриш мумкин.

Илмда тадқиқотчига зарур бўлган энг муҳим талаб, илмий муаммони ҳар томонлама синчиклаб, сабр билан ўрганишдир. Чунки илмий муаммога битта манба ёки унинг атрофидаги фикр-мулоҳазаларни ўрганиш билангина ойдинлик киритиб бўлмайди. Аввало юзага келган воқеликнинг объектив-субъектив сабаблари, уларнинг яратилган назарияларга мос келиш-келмаслигини чуқур илмий таҳлил орқали ўрганиш, манбаларни, олимлар фикрларини солиштириш орқали ўзи илгари сураётган илмий ғоянинг аҳамиятини асослаб бериш талаб этилади. Бунинг учун қанча китобларни ўқиш, қанча маълумотларни эринмасдан кўриб чиқиш зарур. Баъзан битта сўз, битта иборанинг қўлланишида муайян мақсад, илгари сурилган жиддий даъво бўлиши мумкин. Буни тадқиқотчи тушуниши, билиши ва ҳисобга олиши жуда муҳим. Шу маънода Бойбўта домла илмда шошма-шошарликни қабул қилолмасди. “Шошиб қилинган ҳар қандай тадқиқот, илмий ишнинг умри ўзи каби қисқа, аҳамиятсиз”, деб ҳисобларди. Илмий тадқиқот устида иш олиб бораётганларнинг тинимсиз изланиши, мунтазам ўз устида ишлаши, ҳаракатчанлиги, тезкорлигини қадрлаган ҳолда шошиб фикр билдириш, ўйламай айтилган гапнинг хато эканлигини асослаб берарди. Ўзи эса илмга ўта босиқлик билан ёндашиб, мавзуни обдон ўрганиб чиқарди, бу борада мутахассисларнинг фикрлари, илмий қарашларини таҳлил қиларди. Топган янги илмий манбани дарров эълон қилишга шошилмас, унинг устида узоқ, ҳафталаб, баъзан ойлаб ишлаши мумкин. Ҳатто битта янги сўзни учратгудай бўлса, унинг маъносини илмий манбалардан қидирар, агар ўша маънодан кўнгли тўлмаса яна бошқа луғатлардан, мумтоз адабиёт ҳақидаги тадқиқотлар, шоиру ёзувчиларнинг асарларига мурожаат қиларди. Унгача бу сўзни ҳеч қаерда қўлламасди. Матбуотда, илмий доираларда кам кўринса ҳам, ҳар бир чиқишида асосли илмий янгилик, ҳали айтилмаган фикр бўлар ва илмий жамоатчилик томонидан эътироф этиларди. Шунинг учун бўлса керак, соҳа илми кишилари ва адабий жамоатчилик Бойбўта домлани яхши билади, олим сифатида ҳозир ҳам ҳурмат қилади.

Илмий-педагогик фаолиятимиз давомида домла билан бир жамоада кўп йиллар бирга ишладик. Домла билан бўладиган оддий суҳбатларнинг ҳам ўзига яраша маърифий юки бўларди. Бундай суҳбатлардан албатта бирор янгилик, ҳеч бўлмаганда янгича ёндашувни ўрганардик. Ўқиган янги асари бўладими ёки архивдан топган янги маълумотими, у ҳақида шундай ишонч ва меҳр билан гапирардики, илмга мубталолилик шу бўлса керак, деб ўйга борардик. Биз шогирдлар, домлани кўп эшитсакда, аммо ҳар нарса ҳақида гапиришга ботинолмасдик. Чунки айтилган фикр ёки мулоҳазам нотўғри эмасмикин, деган ҳадик домланинг олдида ҳар қандай тадқиқотчини сергаклантирарди. Домла журналистика ва адабиётшунослик соҳадасиги ўзгаришларни мунтазам кузатиб борарди. Нафақат ҳамкасблари ёки шогирдлари, ҳатто талабаларнинг ижодини ҳам кузатиб борарди. Мақоласи газета ва журналда чоп этилган талабани чақириб, мақолани ўқиганини ва ўзининг у ҳақдаги мулоҳазасини билдириб қўярди.

Бойбўта домла матбуот тарихини ўрганишда биринчи манбадан фойдаланиш, ҳақиқатни ойдинлаштиришда, тарихий ҳужжатларга ойдинлик киритишда жуда муҳим роль ўйнашини теран ҳис этадиган олимлардан. Бунинг учун тинимсиз изланишдан, республика давлат архивига бориб, эски кўлёзмаларни кўчиришдан чарчамади. Уларнинг бир қисми матбуотда чоп этилган мақолалар орқали ёритилган бўлса, қолганлари 2009 йилда нашрдан чиққан “Ўзбекистон журналистикаси тарихи” дарслигида акс этган.

Бойбўта домланинг матбуотимиз тарихи ҳақидаги қизиқарли ҳикояларини, ҳали ҳеч ким айтмаган, ҳеч ерда ёзилмаган янги маълумотларга бой маърузаларини тинглаган, илмий-оммабоп мақолаларини ўқиганлар борки, бу китобни анча аввалроқ кутишган эди. Домла дарслик яратишни режалаштирганига қарамай, уни чоп этишга, жамоатчилик эътиборига ҳавола қилишга шошилмади. Натижада, ўзбек журналистикаси тарихида салмоқли, мукамал тадқиқот яратилди. Балки мукамал деганимиз бир оз бўрттириш, муболаға бўлиб кўриниши мумкиндир. Аммо бу соҳани яхши билган, айниқса миллий матбуотимиз тарихига қизиққан, у билан яқиндан танишганлар, жилла қурса шу пайтгача бу соҳада яратилган илмий асарлар, ўқув қўлланмалари, дарсликларни варақлаган ўқувчи фикримизнинг тўғри эканлигини тасдиқласа керак, деб ўйлаймиз.

“Ўзбекистон журналистикаси тарихи” дарслигининг шу пайтгача яратилган бошқа манбалардан фарқли жиҳати шундаки, унда миллий матбуотимизнинг акс этмаган саҳифаларига ўрин берилган. Масалан миллий журналистикамиз тарихида Бухоро матбуоти умуман ёритилмаганди. Дарсликда XX асрнинг бошларида Бухородаги ижтимоий-сиёсий аҳвол ва бу ерда чоп этилган “Бухорои шариф”, “Турон” сингари миллий газеталар

ҳақида муфассал баён қилинади. Шунингдек, чор Россияси мустабид тузумининг наشري “Туркистон вилоятининг газети” билан миллий матбуот орасидаги мафкуравий кураш масалаларига эътибор қаратилган. Унда ХХ аср бошларида зиёлиларимизнинг ўта оғир шароитда миллий матбуотни ташкил этишдан кўзлаган мақсадлари, “Тараққий”, “Хуршид”, “Шухрат”, “Осиё” газеталари орқали мустабид тузум билан мафкуравий муҳораба олиб бориши, миллий зиёлилар ижтимоий-сиёсий онгининг шаклланишига хизмат қиладиган ушбу нашрларнинг ёпилиши ҳақида қимматли фикрлар берилган.

Ахборот хуружлари кескинлашган ҳозирги даврда, миллий журналистикамизнинг мафкуравий асосларини белгилашда дарсликда илгари сурилган фикр ва ғоялар ниҳоятда қадрлидир. Бундан ташқари, дарсликда ўрганилган, тадқиқ этилган ҳар бир манбага илмий нуқтаи назардан ҳолис ёндашилган. Масалан, Бойбўта домла миллий матбуотимиз ҳақида тахминий ёзгани учун Чўлпонни, ноаниқликка йўл қўйганлиги учун Абдулла Авлонийни, С.Айнийни очик танқид қилган ҳолда ўшандай тахликали шароитда бу муаллифларни ёзганларининг ўзи катта жасорат эканлигини ҳам эътироф этади.

Ушбу дарсликнинг ютуқларидан яна бири ҳар бир манба юзасидан шарҳларнинг бериб борилишидир. Унда Н.Остроумов, А.Добросмыслов, Г.Андреев, Чўлпон, Ҳожи Муин, Газетчи, Зиё Саид, Абдулла Авлоний, Бахтиёрхўжа, Нурмат, Лутфилла Олимий, Садриддин Айний, Ҳусайн Шамсий, Тўқтамиш, А. Боровков, Н.Симонов, З.Ражабов, М.Авшарова, М.Ваҳобов, Т.Пидаев, Б.Лунин, Б.Қориев, Х.Ёдгоров, М.Рустамаов, Е.Епифанов, А.Каримов, Б.Рихсиев, Т.Эрназаров, А.Акбаров, С.Қосимов, А.Бобохонов, О.Кудинова, Б.Абулқосимов, К. Дўсимбетов, О.Юсупов ва бошқаларнинг миллий матбуотнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ мақолалари, илмий тадқиқот ишлари, дарсликларига шарҳ бериш орқали уларнинг тарихий ҳақиқатга қай тарзда ёндашганига баҳо берган. Журналистика соҳасида шу пайтгача мавжуд манбаларда бундай шарҳларни учратмаймиз. Борларида ҳам муайян даврнинг ижтимоий-сиёсий ҳолати, муҳит, даврий нашрлар ёки матбуот соҳасида фаолият олиб борган тарихий шахслар, миллий зиёлиларнинг ижоди ва фаолияти билан боғлиқ фактларнинг талқинида турли қарашлар, маълумотларнинг ҳаммасини ҳам тўғри деб қабул қилиб бўлмайди. Бойбўта Дўстқораев эса ҳар бир манбани атрофлича ўрганганлиги, жамоатчиликка маълум ва номаълум манбаларни аслиятдан кидирганлиги, топган янги фактларни мавжудлари билан қиёслаганлиги ана шу шарҳларда яққол кўзга ташланади.

Дарсликни ёзишга бел боғлаган устозимиз ёш олим ва тадқиқотчиларга ҳақиқий маънодаги фидоий олим сифатида ибрат намунасини кўрсатган.

Бундай дейишимизга сабаб Бойбўта домла ҳар бир давр, воқелик билан боғлиқ факт ва манбаларни изчил ўрганган, кутубхоналар, хусусан, Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, Ўзбекистон Республикаси Китоб палатаси, Ўзбекистон Давлат Марказий архивларда ўша даврда чоп этилган вақтли нашрларга қайта-қайта мурожаат қилган. Аммо миллий газета ва журналларнинг ҳамма намуналари ҳам кутубхоналарда мавжуд эмас эди. Мисол учун «Шухрат», кейинроқ чоп этилган «Шўрои ислом» газеталари юқорида зикр этилган муассасаларда йўқ эди. Ёки Ўзбекистон Миллий кутубхонасида «Хуршид» ҳамда Бухорода чоп этилган “Турон” газетасининг фақат биттадан сони бор эди, холос. Қолган нашрлар ҳам тўлиқ эмас эди. Масалан, «Садои Фарғона»нинг 123 та сонидан 80 дан ортиғи, «Садои Туркистон» нинг жами 67 та сонидан 40 таси (ҳаммаси бўлиб 87 сони чиққан), «Хуррият» газетасининг 50 дан ортиқ сони бор. «Хуррият», «Кенгаш» каби журналларнинг нашрлари сақланмаган эди. Бойбўта домла эса ушбу нашрларнинг кутубхоналарда йўқ сонларини Самарканд, Бухоро, Қўқон шаҳарларидаги кутубхона ва музейлар, одамларнинг шахсий кутубхоналаридан топиб, тадқиқ этган. Ҳатто айрим нашрларини хориждан топиб ўрганган. Мисол учун “Ойина” журналининг кутубхоналарда йўқ сонларини ака-ука Гумбольдт университети профессори Ингеборг Балдауф ёрдамида Германиядан нусха кўчиртирган.

Домла билан бирга ишлаган 2000-2009 йилларда домланинг оёғи оғриб, юриши анча қийинлашиб қолганди. Аммо шунга қарамасдан, дарсдан сўнг домла кутубхонага ёки архивга кетар, агар бирор манбани қизиқиб ўрганаётган бўлса, дарси йўқ кунлари факультетга келмасди. Баъзан кунлаб, ойлаб кутубхона ва архивларда сарғайиб, титилиб кетган газета саҳифаларида араб имлосидаги мақолаларни, ҳужжатларни эринмасдан ўзбек имлосига кўчирар, улардаги янги факт ва далиллар, уларнинг изоҳини топарди. Кейин ёзган илмий мақолаларида бу манбаларни шунчаки бериб кўймасдан журналистика тарихи мутахассиси сифатида ўзининг ёндашувларини изчил ифода этарди.

Бойбўта домланинг илмий-педагогик ҳамда публицистик фаолияти бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Олий таълим муассасасида талабаларга сабоқ бериш билан бирга ўрганган янги маълумотларга бой, ўзига хос қараш, ёндашувга эга, ўқувчини ўйлашга, фикрлашга ундайдиган публицистик мақолалари билан матбуотда мунтазам иштирок этарди. Ушбу чиқишларида домла кўтарилган масаланинг илмий-назарий, амалий моҳиятига эътибор қаратиш билан бирга, унинг тарбиявий аҳамиятига ҳам алоҳида урғу бериб ўрганарди. Шу боис унинг ёзган ҳар бир мақоласи, маърузаси ёки чиқишида олимларга хос билимдонлик билан бирга, айтилаётган фикрга нисбатан одоб

ва андиша билан ёндашиш сезилиб туради. Илм кишиси сифатида, албатта касб одобига риоя этади, муайян мавзуда ўзидан бошқаларнинг фикрини ҳурмат қилади ва улар билан ҳисоблашади.

Ўзбекистонда Бойбўта домладан сабоқ олмаган, сермазмун маърузаларини, соҳага оид қизиқарли ҳикояларини тингламаган журналист бўлмаса керак. Ахир Бойбўта домла умрининг оз эмас, кўп эмас, 40 йилдан ортиғини журналист кадрларни тайёрлашга сарфлаб, ўзининг мактабини яратган олимлардан ҳисобланади. Ҳозир домла сабоқ бермасада, у кишининг учрашиб, уйига йўқлаб бориб, суҳбатидан баҳраманд бўламиз. Шундай суҳбатларда ўқиган китоблари, мақолалари ҳақида гапириб, баъзи муаллифларнинг қарашларига нисбатан муносабатини билдирган бўлади. Шу енгил мулоҳазаларда ҳам салмоқли фикр, жўяли асос бўлади. Бу соҳасининг билимдони, фидойиси Бойбўта домланинг олимлик фазилатидир. Энг қизиғи, домла “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг содиқ муштарийси, бирор сонини канда қилмай ўқийди.

Бундан беш йил аввал Ўзбекистон миллий матбуот марказида Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов Бойбўта Дўстқораев ҳақида шундай деганди “Шундай одамлар бор, у ҳақида гапирганинг сари гапиргинг келади, Бойбўта ҳам ана шундай ҳар қанча гапирсанг ҳам гапиргинг келаверадиган маънавияти бой, зукко олимлардандир” деганди. Ўшанда домла 70 ёшга кирганди. Вақтнинг югуруклигини қаранг. Бир зумда беш йил ўтиб, ўзбек журналистикаси тарихининг саркаш билимдони Бойбўта Дўстқораев табаррук 75 ёшга кириб кўйибди. Бу улуғ ёш билан ҳамкасблари, барча шогирдлари, собиқ ва содиқ талабалари чин юракдан табириклаймиз. Умрингиз узок бўлсин устоз деймиз.

Акбар НУРМАТОВ

ЎзДЖТУ халқаро журналистика
назарияси ва амалиёти кафедраси мудири,
филология фанлари номзоди, доцент

Назира ТОШПҲЛАТОВА

филология фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети